

ESKİ VAN ŞEHİR MEZARLIĞINDAKİ MEZAR TAŞLARI VE İKİZ KÜMBETLER TOMBSTONES IN OLD VAN CITY CEMETERY AND TWIN TOMPS

Dr. Gülsün EBİRİ

e-posta: glsn_ebiri@hotmail.com

ORCID ID: orcid.org/0000-0002-3063-4413

Uzman Eda ERİŞ KIZGIN

100/2000 Yök Doktora Öğrencisi, Van Yüzüncü Yıl Üni.

Edebiyat Fakültesi, Sanat Tarihi

e-posta: eda.eris89@gmail.com

ORCID ID: orcid.org/0000-0001-8440-0826

Uzman Mesut GÜL

100/2000 Yök Doktora Öğrencisi, Van Yüzüncü Yıl Üni.

Edebiyat Fakültesi, Sanat Tarihi

e-posta: mesutgulden@yahoo.com

ORCID ID: orcid.org/0000-0001-5270-7161

Öz

Eski Van şehrinde Ortaçağ ve sonrasında İslam dönemine ait kültür varlıkları kısmen günümüze ulaşmıştır. Bu döneme ait İslam eserleri arasında önemli bir grubu mezarlıklar ve mezar taşları oluşturmaktadır. Eski Van şehrinin güneyinde ve yakın mesafede(günümüze ulaşmayan dış sura bitişik) tarihi mezarlık alanı yer almaktadır. Mezarlığın kuzeybatısında tarihlendirmede farklı görüşlerin bildirildiği İkiz Kümbetler olarak adlandırılan iki kümbet de bulunmaktadır. Eski Van Şehir Mezarlığı'nda arazi çalışmaları sırasında oldukça tahrip olmuş 23 mezar taşı ile kırık başlıklar ve sanduka parçaları tespit edilmiştir. Ancak bunlardan sadece 17 mezar taşı incelenmiştir. Bu mezar taşlarından 3 şahide ve 3 başlık niteliklidir. Diğer mezar taşları yoğun tahribata maruz kalmıştır. İncelenen mezar taşları 18. ve 19.yüzyıl Osmanlı dönemine aittir. Mezar taşlarında 100 yıllık bir tarih aralığı olmasına rağmen hem form hem de kompozisyon açısından Osmanlı döneminde uygulanan geleneğin paralelinde bir düzenlemeye sahip oldukları anlaşılmaktadır. Bu mezarlık alanında Osmanlı dönemine ait taşların sadece bunlardan ibaret olmadığı ve toprak altında olması muhtemel taşların da bulunduğu düşünülmektedir. Zira bu alanda yapılacak çalışma ile bölgenin Osmanlı dönemindeki kültürel yaşamı hakkında daha detaylı bilgiler sunulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Eski Van, Mezarlık, Mezar Taşları, Kümbet, Kitabe

Abstract

In the old Van city, the cultural assets of the Islamic period in the city of Van were partly reached. A major group of Islamic works of this period constitutes cemeteries and grave stones. The old van is located in the south of Van city and close to the outside of the outside Sura, which is closely reached. There are two kumbets called twin stogs in dating the northwest of the cemetery. In the Old Van City Cemetery, broken titles and sanduka parts were detected with 23 tombstones which are quite destroyed during land studies. However, only 17 gravestones were examined. 3 people and 3 titles of these tombstones are qualified. Other tombstones have been exposed to intense destruction. The tombstones examined belong to the 18th and 19th century Ottoman period. Although there is a 100-year history range in the grave stones, it is understood that they have an arrangement in the Ottoman period of the Ottoman period in terms of both form and composition. It is also thought that the stones of the Ottoman period in the field of cemetery are not only of them and are under the soil. For this area, more detailed information on the cultural life of the region in the Ottoman period of the region will be presented.

Keywords: Old Van, Cemetery, Tombstones, Tomb, Inscription

Giriş

Van, Doğu Anadolu Bölgesi'nin önemli kentlerinden biridir. Van'ın yerleşim merkezi olarak tarihi; yapılan kazılar ve yüzey araştırmaları sonucunda M.Ö. 15000-8000 tarihlerine kadar uzandığını göstermektedir. Kente sırasıyla Urartular, Medler, Persler, Makedonyalılar ve Sasaniler hâkim olmuştur (Ağaoğlu, 2007: 312). 640 yılında ise Halife Hz. Ömer döneminde İslam devleti egemenliğine girmiştir (İbni Nuh, 2003: 35). Bu dönemde Van ve çevresinde yaşayan Ermeniler ise 885 tarihine kadar merkeze bağlı valiler tarafından yönetilmiştir. Abbasilere bağlı 908 yılında kurulan Vasal Vaspurakan Krallığı'na 1021 yılında Bizans İmparatorluğu tarafından son verilmiştir (Karaca, 2016: 155). Bölgedeki Bizans hâkimiyeti, devam eden Türk akınları ile zayıflatılarak 1064 yılında Van ve çevresi Sultan Alparslan'ın oğlu Melikşah tarafından fethedilmiştir. 1071 Malazgirt Zaferi'nden sonra kentte 1100 tarihinde kurulan Ermenşahlar (Sökmenoğulları) beyliği hâkim olmuştur. 1207 yılında Ermenşahlar Beyliği hâkimiyetinin son bulmasının ardından Van ve çevresinde sırasıyla Eyyûbîler, Harzemşahlar, Anadolu Selçuklular, İlhanlılar, Karakoyunlular, Akkoyunlular ve Safeviler gibi farklı devlet ve beylikler hüküm sürmüştür (Kılıç, 2007: 443-444). Kent, 1534 yılında İrakeyn Seferi sırasında Osmanlı Devleti egemenliğine girmesine rağmen 1536'da Safevi Devleti tarafından tekrar geri alınmıştır. 1548 tarihinde ise kesin olarak Osmanlı Devleti hâkimiyetine girmiştir (Ünal, 1995: 106; Uluçam, 2000a: 13). Kent 1915 yılında Ermeni isyancıların yardımı ile Ruslar tarafından işgal edilmiştir. İşgalci güçler tarafından yakıp yıkılan şehir 1918'de harap bir şekilde tekrar geri alınmıştır (Ünal, 1995: 110).

Kentte hüküm sürmüş bu medeniyetlerin izlerini inşa ettikleri sanat eserlerinde takip etmek mümkündür. Osmanlı Dönemi hâkimiyeti sırasında özellikle XVI. yüzyılda Van ve çevresindeki şehirlerde, sosyal müesseseler, camiler, hanlar, hamamlar inşa edilmiş ve kaleler güçlendirilmiştir. Bu mimari eserlerin yanı sıra Van'da diğer bir önemli eser grubunu ise İslami döneme ait tarihi mezarlıklar oluşturmaktadır. Özellikle Erciş ve Gevaş ilçelerinde yer alan mezarlıklar ve mezar taşları Türk-İslam dönemlerine ait önemli örneklerdir (Baş- Gül, 2018: 325). Eski Van şehrinin güneyinde bulunan Eski Van Şehir Mezarlığı da Osmanlı Dönemi'nde kullanılan önemli tarihi mezarlıklar içerisinde yer almaktadır.

Eski Van Şehir Mezarlığı, İpekyolu İlçesi Buzhane Mahallesi, Pafta 119, Ada 266, Parsel 1'de bulunmaktadır (Çizim:1).¹ Mezarlık, Diyarbakır Kültür ve Tabiat Varlıkları Bölge Kurul Müdürlüğü tarafından 05.12.1990 gün ve 620 sayılı karar ile tescil edilmiştir. Tarihi mezarlığın güneyi günümüzde de mezar alanı olarak kullanılmaktadır. Eski Van Şehri'ne çok yakın olan bu mezarlık şehirle birlikte 1915 yılında işgalci güçler tarafından tahrip edilmiştir. 20. yüzyılın ilk yıllarında çekilmiş fotoğraflarda oldukça fazla mezar taşının olduğu anlaşılmaktadır (Fotoğraf: 1). Doğu batı doğrultusunda geniş bir alana yayılan mezarlık alanı günümüzde bakımsız durumdadır. Alandaki mezar taşları ya kırık ya da toprağa gömülü vaziyettedir (Fotoğraf: 2). Yapılan arazi çalışmaları sırasında oldukça tahrip olmuş 23 mezar taşı ile kırık başlık ve sanduka parçaları tespit edilmiştir (Fotoğraf: 24). Ancak bunlardan sadece 17 mezar taşı incelenmiştir. Ayrıca mezarlığın kuzeybatısında İkiz Kümbetler olarak adlandırılan iki kümbet yer almaktadır (Fotoğraf: 3). Ancak kümbetlerden kuzeydeki 2011 yılındaki Van depremi ile yıkılmıştır (Fotoğraf: 4).

Kitabeleri olmayan ikiz kümbetlerin kesin inşa tarihi bilinmemektedir. Bu bağlamda araştırmacılar tarafından farklı yüzyıllara tarihlendirilmektedir. G. Öney, O. Tuncer ve R. Hillenbrand ikiz kümbetleri, Anadolu'da 14. ve 15. yüzyılda inşa edilmiş benzer plan özelliklerine sahip kümbet örneklerinden hareketle 15. yüzyıla tarihlendirmektedir. G. Öney, bu baldaken kümbetleri köşk mescitlere benzeterek beylikler devrinin getirdiği yeni kümbet tarzı olduğunu, O. C. Tuncer ve R. Hillenbrand ise kümbetlerin Ermeni kiliselerindeki çan ve aydınlık fenerlerinden esinlenerek inşa edildiğini ifade etmişlerdir. (Öney, 1989: 22; Tuncer, 1992: 226; Hillenbrand, 1997: 24). O. Kılıç, A. Kılıç ve T. Tarhan ise kümbetleri 18. yüzyıla tarihlendirmektedir. (Tarhan,

¹ Eski Van şehri ve mezarlık I. Derece Arkeolojik sit alanı olarak koruma altına alınmıştır. Korumaya yönelik bilimsel çalışmalar dışında aynen korunacak sit alanlarıdır (Bk., Van Büyükşehir Belediyesi E-İmar Plan notları cbs.van.bel.tr/keos/ Erişim Tarihi: 05.07.2021).

1985: 323; Kılıç, 2020: 226). Kılıcı, kümbetlerdeki sade taş işçiliğinin bölgenin 15. yüzyıldaki zengin taş işçiliğine uygun olmadığı, bu nedenle gerilemenin başladığı 18. yüzyılda inşa edilmiş olduğunu ileri sürülmektedir (Kılıcı, 1996: 22).

Kümbetleri 18. yüzyıla tarihlendiren araştırmacılar güneydeki türbenin H. 1204/M. 1789 yılında ölen ve Van'da farklı yıllarda olmak üzere 10 yıl beylerbeyi olmuş Teymur (Timur) Paşa'ya, kuzeydeki kümbetin ise Timur Paşa'nın kardeşi olan ve 7 yıl Van'da beylerbeylik yapmış Ahmed Paşa'ya ait olduğu belirtilmektedir. (Tarhan, 1985: 323; Kılıcı, 1996: 22; İnbaşı, 2006: 203-205; Talay, 2017: 98-213; Kılıç, 2020: 226). Ancak 1992 yılında Vakıflar Genel Müdürlüğü tarafından yapılan onarımlardan sonra güney kümbetin Timuroğlu Derviş Mehmed Paşa'ya, kuzeydeki kümbetin ise Beylerbeyi Mehmed Emin Paşa'ya ait olduğunu ve 18. yüzyılda inşa edildiğini belirten bir tabela yerleştirilmiştir. Fakat Derviş Mehmed Paşa'nın H. 1227-1234/M. 1812-1819 yılları arasında, Mehmed Emin Paşa'nın ise H. 1210/M. 1796 yılında beylerbeyi olduğu dikkate alındığında kümbetlerin 18. yüzyıla değil 19. yüzyıla tarihlendirilmesi gerekmektedir (İnbaşı, 2006: 204). Benzer tarihlendirme A. Talay tarafından da yapılmıştır. Fakat araştırmacı kuzeydeki kümbetin H. 1234/M. 1819 yılında ölen Timuroğlu Derviş Mehmed Paşa'ya ait olduğunu açıkladıktan sonra tekrar kümbetlerin Teymur Paşa ve kardeşi olan Ahmed Paşa'ya ait olduğunu belirtilmiştir (Talay, 2017: 98-213). Ancak böyle bir tarihlendirmenin hangi dayanaklara göre yapıldığı bilinmemektedir.

Eski Van Şehri'nde yer alan Şeyh Abdurrahman Gazi Kümbeti (15. yy.), Hüsrev Paşa Kümbeti (H. 975/M. 1567) ve Galip Paşa Kümbeti'nin (16. yy. sonu 17. yy. başı) çokgen planlı piramidal külah örtülü oluşu şehirde 16. yüzyılda genel olarak çokgen planlı külah örtülü kümbet formunun kullanıldığını göstermektedir. Ancak Bitlis gibi yakın bir kentte bulunan baldaken planlı Gökmeydan'daki Açık Türbe ile H. 897/M. 1491 tarihli Ahlat Emir Bayındır Kümbeti dikkate alındığında bölgede 15. yüzyılda baldaken planlı mezar yapısının kullanıldığı anlaşılmaktadır. Bu bağlamda İkiz Kümbetler'in 18. yüzyıl gibi geç bir tarihten ziyade bölgedeki benzer plan özelliklerine sahip kümbet örneklerinden hareketle 15. yüzyıla ait olabileceği düşünülmektedir.

Sekizgen kaide üzerinde yer alan güney kümbet, sekizgen planlı içten kubbe dıştan külah ile örtülüdür. Baldaken tarzındaki kümbetin her bir köşesinde kare formlu kaideler üzerine yerleştirilmiş sekiz sütun yer almaktadır. Kare kaidelerin köşeleri pahlanarak yumuşatılmıştır. Sütunlar sivri kemerlerle birbirine bağlanmıştır. Kemerlerin arasında metal gergiler bulunmaktadır. Yıkılmayan kümbetin piramidal külahında taşlar arasında nizami metal kenetler bulunmaktadır. Statik olarak depremde dağılması veya yıkılmamasının sebebi bu kenetlerdir. Kuzey kümbet, 2011 yılında meydana gelen Van depremi ile yıkılmıştır. Ancak eski fotoğraf ve kaynaklardan elde edilen bilgiler doğrultusunda güney kümbet ile aynı plan özelliklerine sahip olduğu anlaşılmaktadır. Kümbet kalın sütunları, iki kademeli sivri kemerleri, saçağın alt kısmında yer alan iki sıra silme ve basık külahı ile güney kümbetten ayrılmaktadır (Çizim: 2). Kümbetlerin sütunlarında yekpare taş kullanılırken, kemerleri ve külahları kalker düzgün kesme taş malzemedir. Harç olarak odun cürufu ile külü ve volkanik tüf kırığı kullanılmıştır (Öztürk, 2020: 497).

Mezar Taşları

1 No.lu Şahide

Baş şahide yerinden çıkmış yatay bir şekilde toprağın yüzeyinde bulunmaktadır. 0.66 x 0.39 x 0.11 metre ölçülerindedir (Fotoğraf: 5). Şahide dikdörtgen prizmal gövdelidir ancak tepelik kısmı kırık vaziyettedir. Şahidenin yüzeyinde herhangi bir bezeme unsuru yoktur. Baş şahidenin ön yüzündeki Osmanlı Türkçesi kitabe, cetvellerle beş satıra ayrılarak kabartma celfi sülüs hatla yazılmıştır.

Kitabe Metni:

الفاتحه

..... رحمتن لله

المرحوم المغفور السيد حسين

حليل.....

سر روحیچون (?سنه ۱۱۱۴ (?)

Transkripsiyon:

- 1- El-Fatiha
- 2-Rahmetenlillâh
- 3- El-merhûm lil mağfur es-seyyid Hüseyin
- 4- Halil
- 5- Ser rûhiçün (?) sene 1114 (?)

Anlamı: “ Fatiha,, Allah bağışlayandır, rahmete kavuşmuş, günahları bağışlayan (O)’dur. Es-Seyyid HüseyinHalil ruhiçün sene H. 1114/ M.1702-1703 (?)”.

2 No.lu Şahide

Mezarın sadece baş şahidesi mevcuttur. 1.10 x 0.47 x 0.14 metre ölçülerindeki şahide dikdörtgen prizmal gövdeli, üçgen tepeliklidir. Ancak üçgen tepeliğin üstü kırık vaziyettedir (Fotoğraf: 6- Çizim: 3). Baş şahidenin yanında hangi taşa ait olduğu bilinmeyen sarıklı bir başlık bulunmaktadır (Fotoğraf: 7/Çizim: 4). Şahidenin ön yüzündeki kabartma celî sülüs kitabe, cetvellerle ayrılarak altı satır olarak düzenlenmiştir.

Kitabe Metni:

الفاتحه

هاذه مرقاد المرحوم منلا

الحاج الى رحمت الملك

الغفور محمد افندی

بن عبدالله ابن مصطفى افندی

فی سنه ۱۱۶۹

Transkripsiyon:

- 1- Fatiha
- 2- Haza’l- merkad el-merhûmmonla
- 3- El-hac ilâ rahmete’l-melek
- 4- El-Ğafûr Muhammed Efendi
- 5- Bin Abdullah ibni Mustafa Efendi
- 6- Fî sene 1169

Anlamı: “ Fatiha, bu mezar Allah’ın rahmetine kavuşan, Allah’ın bağışlaması ve meleklerin duası monla el-Hac Mustafa Efendi oğlu Abdullah oğlu Muhammed Efendi’nin üzerine olsun, sene H.1169/M. 1755-1756”.

3 No.lu Şahide

Doğrudan toprağa oturan baş ve ayak şahideli mezar, 0.30 x 0.47 x 0.14 metre (baş şahide) ölçülerindedir(Fotoğraf: 8).Baş ve ayak şahidesi dikdörtgen prizmal gövdelidir. Şahidelerin başlık bölümleri kırıktır. Baş şahidenin hemen yanında sarıklı bir başlık bulunmaktadır. Fakat bu şahideye ait olup olmadığı bilinmemektedir. Şahidelerde herhangi bir bezeme unsuru olmayıp sade bırakılmıştır. Baş şahidenin ön yüzündeki Osmanlı Türkçesi kitabe, cetvellerle iki satıra ayrılarak kabartma celî sülüs hatla yazılmıştır.

Kitabe Metni:

غفرالله لدين

فی سنه ۱۱۶۹

Transkripsiyon:

- 1- Ğaferallâh...eddin
- 2- Fî sene 1169

Anlamı: “ Allah bağışlasıneddin, sene H. 1169/M. 1755-1756”.

4 No.lu Şahide

Doğrudan toprağa oturan baş ve ayak şahideli mezar, 0.44 x 0.43 x 0.12 metre (baş şahide), ölçülerindedir (Fotoğraf: 9). Baş ve ayak şahidesi dikdörtgen prizmal gövdelidir. Şahidelerin üst bölümleri kırıktır ve herhangi bir bezeme unsuru bulunmamaktadır. Baş şahidenin ön yüzündeki Osmanlı Türkçesi kitabe, cetvellerle iki satıra ayrılarak kabartma celî sülüs hatla oluşturulmuştur.

Kitabe Metni:

.....

رقیه حاتون روحیچون

فی سنه ۱۱۶۹

Transkripsiyon:

- 1- Rukiye Hatun rûhiçün....
- 2- Fî sene 1169

Anlamı: “ Rukiye Hatun rûhiçün, sene H.1169/M. 1755-1756”.

5 No.lu Şahide

Baş şahide yerinden çıkmış yatay bir şekilde yer almaktadır (Fotoğraf: 10). 1.21 x 0.52 x 0.10 metre ölçülerindeki şahidenin üst bölümü tahrip olmuştur ve yüzeyinde herhangi bir bezeme unsuru bulunmamaktadır. Baş şahidenin ön yüzündeki Osmanlı Türkçesi kitabe, cetvellerle beş satıra ayrılarak kabartma celî ta'lik hatla oluşturulmuştur.

Kitabe Metni:

.....

مرحومن له (؟)

.....

عبداللہ

سنه ۱۱۹۶

Transkripsiyon:

- 1-
- 2- Merhûmun leh (?)
- 3-
- 4- Abdullah
- 5- Sene 1196

Anlamı: “, O merhamete kavuşmuş (?),, Abdullah Sene H.1196/M. 1781-1782”.

6 No.lu Şahide

Mezarın sadece baş şahidesi mevcuttur. 0.90 x 0.42 x 0.12 metre ölçülerindeki şahide dikdörtgen prizmal gövdeli ve üçgen tepeliklidir (Fotoğraf: 11). Şahidenin ön yüzündeki kabartma celî ta'lik Osmanlı Türkçesi kitabe, cetvellerle ayrılarak beş satır olarak düzenlenmiştir.

Kitabe Metni:

ایلد

.....

.....

..... جنت

سنه ۱۲۰۳ (؟)

Transkripsiyon:

- 1- Eyledi
- 2-
- 3-
- 4- cennet
- 5- Sene 1203(?)

Anlamı:“ Eyledi....., cennet, sene H. 1203/ M. 1788-1789”.

7 No.lu Şahide

Baş şahide yerinden çıkmış yatay bir şekilde bulunmaktadır (Fotoğraf: 12).0.60 x 0.40 x 0.11 metre ölçülerindedir. Şahide dikdörtgen prizmal gövdelidir ancak tepelik kısmı kırık vaziyettedir. Şahidenin yüzeyinde herhangi bir bezeme unsuru yoktur. Baş şahidenin ön yüzündeki Osmanlı Türkçesi kitabe, cetvellerle üç satıra ayrılmıştır. Tahrip olan şahidenin yazı türü anlaşılmamaktadır.

Kitabe Metni:

.....

سنه ١٢٢٠ (?)

Transkripsiyon:

- 1- (kırık)
- 2-
- 3- Sene 1220 (?)

Anlamı: “, sene H.1220/M.1805-1806”.

8 No.lu Şahide

Doğrudan toprağa oturan baş ve ayak şahideli mezar, 0.55 x 0.37 x 0.11 metre (baş şahide), ölçülerindedir (Fotoğraf: 13-Çizim: 5).Baş ve ayak şahidesi dikdörtgen prizmal gövdelidir. Baş şahidenin üst bölümü kırıktır. Ayak şahidesi 0. 58 x 0. 40 x 0.14 m ölçülerindedir ve sivri kemerle sonlanmaktadır. Şahidelerde herhangi bir bezeme unsuru bulunmamaktadır. Baş şahidenin ön yüzündeki Osmanlı Türkçesi kitabe, üç satır halinde kabartma celî ta'lik hatla yazılmıştır.

Kitabe Metni:

.....

.... مرحوم سيد

روحیچون

سنه ١٢٩

Transkripsiyon:

- 1-
- 2-merhûm seyyid....
- 3- Rûhiçün
- 4- Sene 129(0)

Anlamı: “ Rahmete kavuşmuş seyyid.....,ruhiçün sene H. 1290 /M. 1873-1874”.

9 No.lu Şahide

Mezar sadece baş sahidesinden oluşmaktadır. 0.57 x 0.45 x 0.11 metre ölçülerindeki şahide, dikdörtgen prizmal gövdelidir ve üst bölümü kırık vaziyettedir. Şahidenin hemen yanında kırık durumda sade formulu bir başlık yer almaktadır. Fakat başlığın bu mezar taşına ait olup olmadığı bilinmemektedir(Fotoğraf: 14-Çizim: 6). Baş şahidenin ön yüzündeki Osmanlı Türkçesi kitabe, cetvellerle iki satıra ayrılarak kabartma celi sülûs hatla oluşturulmuştur.

Kitabe Metni:

.....

عباد جنت (?) زمان (?)

وفات شهر شوال اخریندن

Transkripsiyon:

- 1-
- 2- İbâd cennet (?) zaman (?)....
- 3- Vefatı şehrun Şevval ahirinden

Anlamı: “ ..., kullar cennet (?) zaman (?), vefatı Şevval ayının sonunda”.

10 No.lu Şahide

Mezar taşı kırılarak parçalara ayrılmış durumdadır. Dağılmış olan parçalardan baş şahide 0.50 x 0.47 x 0.14 metre ölçülerinde dikdörtgen prizmal formdadır (Fotoğraf: 15-Çizim: 7). Baş şahidenin üst bölümünde tek satırlık kabartma celi sülüs kitabe şeridi bulunurken şahidenin kırık olan alt kısmında ise üç sıra halinde mukarnas süslemeler yer almaktadır. Şahidenin etrafında bulunan diğer parçalar üzerinde de mukarnas süslemeler görülmektedir.

Kitabe Metni:

ياالله

Transkripsiyon:

- 1- Ya Allah

11 No.lu Şahide

Mezar taşı sadece baş şahideden oluşmaktadır (Fotoğraf: 16). Şahide 0.73 x 0.42 x 0.12 metre ölçülerinde ve dikdörtgen prizmal gövdelidir. Ancak tepelik kısmı tahrip olmuştur. Şahidenin ön yüzündeki Osmanlı Türkçesi kitabe, cetvellerle altı satıra ayrılarak kabartma celi ta'lik hatla yazılmıştır.

Kitabe Metni:

.....

.... ایلدى

.....

.... ایلدى شريت

... قرمدى (?)

.....

Transkripsiyon:

- 1-
- 2- Eyledi
- 3-
- 4-eyledi şerbet
- 5- Kırmadı.....
- 6-

12 No.lu Şahide

Doğrudan toprağa oturan baş ve ayak şahideli mezar, 0.38 x 0.55 x 0.14 metre (baş şahide), ölçülerindedir (Fotoğraf: 17-Çizim: 8).Baş ve ayak şahidesi dikdörtgen prizmal gövdelidir. Ancak ayak şahidesi büyük oranda tahrip olmuştur. Şahidelerin üst bölümleri kırıktır ve herhangi bir bezeme unsuru bulunmamaktadır. Baş şahidenin ön yüzündeki Osmanlı Türkçesi kitabe, cetvellerle iki satıra ayrılarak kabartma celi sülüs hatla yazılmıştır. Kitabede şiir metni kullanıldığı düşünülmektedir.

Kitabe Metni:

.....

الحاج عمر اغا بن الحاج مصطفى

مجرباشى زاده (?) غفرالله

Transkripsiyon:

- 1-
- 2- El-hac Ömer Ağa bin el-hac Mustafa
- 3- Mucirbaşızade (?) ğaferallâh.....
Anlamı: “ el-Hac Mustafa oğlu el-Hac Ömer Ağa, Mucirbaşızade (?) Allah bağışlasın”.

13 No.lu Şahide

Baş şahide yerinden çıkmış yatay bir şekilde toprağın yüzeyinde yer almaktadır (Fotoğraf: 18-Çizim: 9). 0.53 x 0.37 x 0.11 metre ölçülerindeki dikdörtgen prizmal gövdeli ve sivri kemer formu şahidenin yüzeyinde herhangi bir bezeme unsuru bulunmamaktadır. Şahidenin alt bölümü kırıktır. Baş şahidenin ön yüzündeki Osmanlı Türkçesi kitabe, cetvellerle üç satıra ayrılarak kabartma celi sülüs hatla oluşturulmuştur.

Kitabe Metni:

يا غفار
دم اخرده.....
کناه لر چوق....

Transkripsiyon:

- 1- Ya Gaffâr
 - 2- Dem-i ahirde
 - 3- Günahlar çok
- Anlamı: “Mağfireti bol olan (O), ahir zamanda, günahları çok”.

14 No.lu Şahide

Doğrudan toprağa oturan baş ve ayak şahideli mezar, 0.57 x 0.36 x 0.10 metre (baş şahide) ölçülerindedir (Fotoğraf: 19-Çizim: 10). Baş ve ayak şahidesi dikdörtgen prizmal gövde ve üstte yuvarlak kemer formunda sonlanmaktadır. Şahidelerde herhangi bir süslemeye yer verilmemiştir. Baş şahidenin ön yüzündeki Osmanlı Türkçesi kitabe, cetvellerle dört satıra ayrılarak kabartma celi sülüs hatla oluşturulmuştur. Kitabenin bir bölümü toprak altında kalmıştır.

Kitabe Metni:

مرقد المرحوم المغفور
المحتاج الى رحمت ربه الغفور
الحاج ابراهيم المرحوم
.....

Transkripsiyon:

- 1- Merkad el-merhûm el-mağfûr
 - 2- El- muhtaç ilâ rahmeti rabbihi'l-Ğafûr
 - 3- El-hac İbrahim el-merhûm
 - 4-
- Anlamı: “Mezar, Allah’ın affı ve rahmetine kavuşmuş, Allah’ın rahmetine muhtaç el- Hac İbrahim”

15 No.lu Şahide

Baş şahide yerinden çıkmış dikey bir şekilde pehle taşına yerleştirilmiştir (Fotoğraf: 20-Çizim: 11). 0.60 x 0.38 x 0.12 metre ölçülerindedir. Şahide dikdörtgen prizmal gövdeli ve kâtibî kavukludur. Başlığın üst kesimi dikey çubuklar halinde hareketlendirilmiştir. Gövdenin alt kısmı kırıktır. Pehle taşı dikdörtgen prizmal formda ve sadedir. Şahidenin ön yüzündeki Osmanlı Türkçesi kitabe, cetvellerle iki satıra ayrılmış ve kabartma celi sülüs hatla işlenmiştir.

Kitabe Metni:

فاتحه

Transkripsiyon:

- 1- Fatiha
- 2- (kırık)

16 No.lu Şahide

Kesme taşlarla çevrelenen mezarda sadece baş şahidesi mevcuttur ve 0.40 x 0.33 x 0.11 metre ölçülerindedir (Fotoğraf: 21-Çizim: 12). Baş şahidesi dikdörtgen prizmal gövdeli ve üstte kavuk başlıkla sonlanmaktadır. Mezarın hemen yanında kırık halde kâtibî kavuk bir başlıkta yer almaktadır (Fotoğraf: 22-Çizim: 13). Şahidenin gövdesinin büyük bir bölümü toprağa gömülü olduğundan ön yüzünde bulunan kitabenin sadece ilk satırı okunabilmektedir. Osmanlı Türkçesi kitabe, cetvellerle iki satıra ayrılarak kabartma celi sülûs hatla oluşturulmuştur.

Kitabe Metni:

فاتحه

.....

Transkripsiyon:

- 1- Fatiha
- 2-

17 No.lu Şahide

Doğrudan toprağa oturan baş şahideli mezar, 0.10 x 0.43 x 0.12 metre ölçülerindedir (Fotoğraf: 23). Şahide dikdörtgen prizmal gövdelidir ve üst bölüm kırıktır. Baş şahidenin ön yüzündeki Osmanlı Türkçesi kitabe, cetvellerle iki satıra ayrılarak kabartma celi sülûs hatla oluşturulmuştur.

Kitabe Metni:

.... بن حاجی محمد اغا

Transkripsiyon:

- 1- (kırık)
- 2-bin hacı Muhammed Ağa

Değerlendirme ve Sonuç

Eski Van Şehir Mezarlığı'nda bu mezar taşları dışında yoğun bir tahribata maruz kalan, okunamayan ve toprak altında olan birçok şahide de bulunmaktadır. Bu mezarlıkta tespit edilen 23 mezar taşından sadece 8'in de tarih ibaresi yer almaktadır. Diğer taşlarda tahribattan dolayı ve toprak altında kaldığı için tarih bölümü okunamamıştır. Kitabelerde en erken tarih H. 1114/M. 1702-1703, en geç tarih ise H. 1290/M. 1873-1874 yılları olarak görülmektedir. Böylelikle bu mezarlığın 18.yüzyılın başından 19. yüzyılın üçüncü çeyreğinde kullanıldığı bilinmektedir. Ayrıca 20. yüzyılın başlarına ait fotoğrafta da mezarlığın kullanıldığı görülmektedir (Fotoğraf: 1). Mezarlar İkiz Kümbetlerin etrafında yoğun bir şekilde ve ayakta yer almaktadır. Kitabelerdeki yazı stilinden de mezarlığın Osmanlı döneminde hâlâ işlevini yürüttüğü anlaşılmaktadır.

İncelenen 17 mezar taşı Van Gölü havzasında olduğu gibi diğer bölgelerde de karşımıza çıkan Osmanlı dönemi mezar taşlarıyla benzer özellikleri taşımaktadır (Uluçam, 2000a; Uluçam, 2002: 363; Pektaş, 2001; Baş, Bekmez, Ebiri, Gül ve Yelen, 2019). Eski Van şehir mezarlığında 17 örnekten sadece 5'inde ayak şahidesi bulunmaktadır (3, 4, 8, 12, 14 No.lu). Baş şahidelerinden 6 örnek doğrudan toprağa oturtulmuşken (2, 6, 9, 11, 16, 17 No.lu), 6 mezar taşı da toprağın yüzeyinde yer almaktadır (1, 5, 7, 10, 13, 15 No.lu).

Eski Van şehir mezarlığındaki mezar taşlarının hepsi dikdörtgen prizma şeklindedir. Mezar taşı kitabelerinde yaklaşık yüzyıllık bir süre geçmesine rağmen şahidelerin formlarında herhangi bir farklılık bulunmamaktadır. Bölgede yer alan Gevaş, Çelebibağ, Ahlat ve Mollakasım Köyü'nde de dikdörtgen prizmal form tercih edilmiştir (Baş-Gül, 2018: 328-335, Uluçam, 2000b: 53; Karamağaralı, 1992; Yelen-Bekmez, 2020: 96-104). Mezarlıkta yer alan 3 sanduka örneği üçgen prizma şeklindedir ancak sandukalar tahrip olmuştur.

Mezarlık alanında şahideler dışında (15, 16 No.lu) kırılmış vaziyette toprağın yüzeyinde de yer alan başlıklar bulunmaktadır (2, 9 No.lu). Şahidelerde yer alan iki başlıktan biri katibi kavuklu (15 No.lu) diğeri sade kavuk başlıklıdır (16 No.lu). Kâtibi başlık yoğun olarak Osmanlının geç dönemlerinde karşımıza çıkmaktadır (Laqueur, 1997: 149-152). Diğer şahidelerin genellikle üst bölümleri kırık olmasına rağmen tepelikle sonlandığı anlaşılmaktadır. Şahidelerde kullanılan sivri kemer formlu tepelik (8, 13 No.lu) ile yuvarlak kemer formlu tepeliklerin (14 No.lu) benzer örnekleri 18. yüzyıl ve 19. yüzyıl Osmanlı dönemi mezar taşlarında görülmektedir (Baş vd., 2019: 305-306).

Mezar taşlarında Van Gölü havzasında olduğu gibi Eski Van şehir mezarlığında da volkanik taş (Bazalt, Andezit) ile kalker malzeme kullanılmıştır.

Mezarlık alanındaki mezar taşları yoğun bir tahribata uğradığı için kitabelerden sadece 1 örnek (2 No.lu) tamamıyla okunabilmiştir. Diğer şahideler ya tahrip olduğu için kitabeleri okunamamıştır ya da kırık oldukları için kısmen okunmuşlardır. Osmanlı Türkçesi'nin kullanıldığı kitabelerde yoğun olarak celi sülüs yazı türü kullanılırken 18. ve 19.yüzyıla ait mezar taşlarında celi ta'lik yazının da yer aldığı görülmektedir (5, 6, 8, 11 No.lu). Kitabelerin birkaç örneğinde (1, 2, 15, 16 No.lu) ilk satırında yer alan "Fatıha" ifadesi Bitlis'te yer alan mezar taşlarında da kullanılmıştır (Pektaş, 2001: 77-79).

İncelenen Eski Van şehir mezarlığındaki mezar taşlarında süsleme sadece 1 şahidenin (10 No.lu) alt kısmında mukarnas yuvalarına yer verilmesinde karşımıza çıkmaktadır. Osmanlı Dönemi mezar taşlarında kullanılan mukarnas süslemeler Van Gölü havzasındaki mezarlarda da kullanıldığı bilinmektedir. Mezarlık alanındaki diğer mezar taşları sade olarak düzenlenmiştir.

Sonuç olarak, Eski Van şehir mezarlığında incelenen 17 mezar taşının hem form hem de kompozisyon açısından Osmanlı döneminde uygulanan geleneğin paralelinde bir düzenlemeye sahip olduğu anlaşılmaktadır. 18. ve 19. yüzyıllara ait mezar taşlarının yer aldığı bu mezarlık alanında yüzyıllara göre kitabe içeriklerinde kısmi değişikliklerin yer aldığı görülmektedir.

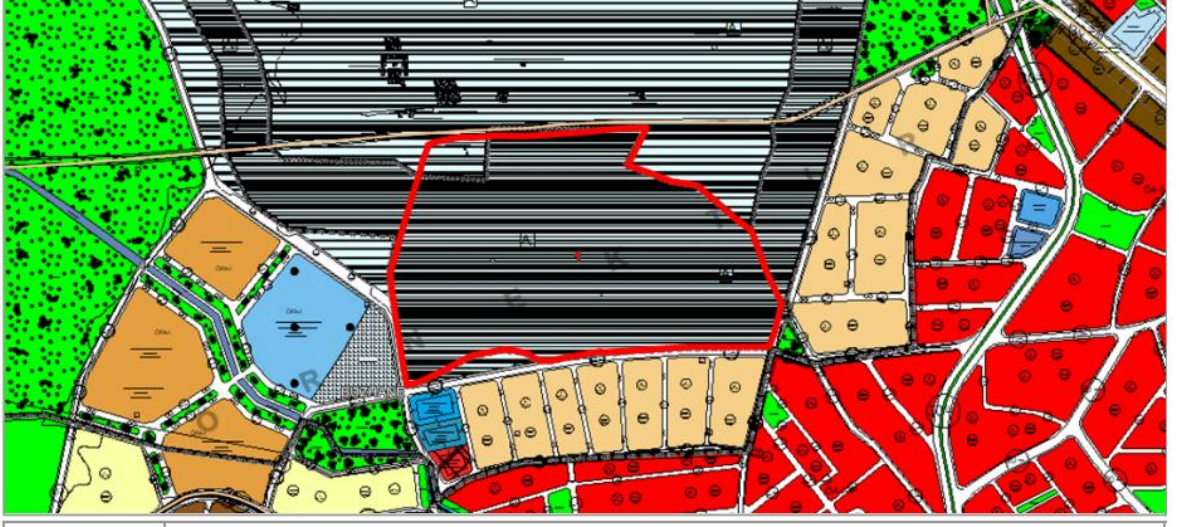
Eski Van şehrinin sosyal ve kültürel geçmişine ışık tutacak olan bu eserlere gereken değeri vermek ve gelecek nesillere aktarmak için bir an önce bu mezarlık alanında bir kazı çalışmasının yapılması gerekmektedir. Bunun için koruma durumuna ve sergilemeye yönelik iki yöntem uygulanabilir. Bunlardan birincisi toprak altında olması muhtemel taşların yerinde korunması için mezarlık alanında kazı çalışmasının yapılmasıdır. Yapılacak çalışmada, toprak altında bulunan mezar taşları insitu halinde belgelenecek mezar taşlarının pehle veya kaideleri düzeltilerek, eksik ve kırık parçaları onararak sergilemeye uygun hale getirilmelidir. Yerinde korumanın mümkün olmadığı durumda ise ikinci yöntem olarak LIDAR (Işıklı Tespit Menzili Bulma Teknolojisi) veya Yeraltı Radarı yöntemleriyle mezarlık alanının toprak altındaki mezar taşlarının konumları tespit edilir. Bu yöntemlerle arazide yapılan ölçümler neticesinde yeraltındaki kalıntılar hiçbir kazı çalışması yapılmadan harita üzerine aktarılır ve ortaya çıkan sonuçlara bakılarak çalışmalara yön verilir. Daha sonra tespit edilen mezar taşları sondajlarla ortaya çıkarılarak tasnifi yapıldıktan sonra Van Müzesi'nde İslami Dönem teşhir kısmında sergilenebilir.

İkiz Kümbetlerden Beylerbeyi Mehmet Emin Paşaya ait yıkılan kümbet insitu halindedir. Kümbetin restitüsyon ile restorasyon projesi hazırlanmalı ve daha sonra İkiz Kümbetler'in peyzaj projesi mezarlık ile bütünsel olarak çizilmelidir. Bu projede öncelikle kümbetlerin etrafının ziyarete uygun hale getirilmesi ve yapıların kuzeyine denk gelen Eski Van Şehri'ne bakan kısımda bir yol ile kümbetlere ulaşılması sağlanmalıdır. Böylece bilgilendirme ve yönlendirme tabelalarıyla İkiz Kümbetler değerlendirilerek tarihi süreç içerisinde yeniden yerini alacaktır.

Kaynakça

- Ağaoğlu, Sami. "Van Şehir Dokusu ve Tarihi Eserlerin Tahrip Edilmesinde Ermenilerin Rolü". *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi* 35 (2007): 311-339.
- Baş Gülsen-Gül Mesut. "Gevaş Dilmetaş Köyü Mezarlığı ve Mezar Taşları". *Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 1/39 (2018): 323-348.
- Baş, Gülsen- Bekmez, Ayşegül- Ebiri, Gülsün- Gül, Mesut- Yelen, Resul. *İstanbul Davut Paşa Külliyesi Haziresi Ve Mezar Taşları*. İstanbul: Hiper Yayınları, 2019.
- Eski Van Şehir Mezarlık Alanı. <http://cbs.van.bel.tr/imar durumu/imar.aspx?parselid=2332>. Erişim Tarihi: 05 Temmuz 2021

- Eski Van Şehri Mezarlık Alanı, 1907. <http://ovenk.com/van-cemetery-1907/>. Erişim Tarihi: 05 Temmuz 2021
- Hillenbrand, Robert. *A Pear of Tombs Towers in Van, Yayla Report of the Northern Society of Anatolian Archaeology*. 21-24. UK: The University Newcastle. 1977.
- İbn-i Nuh. *Van Tarihi*. Haz. Z. Tekin. Van: Ahenk Yayınları, 2003.
- İnbaşı, Mehmet. "Van Valileri (1755-1835)", *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi* 29 (2006): 195-212.
- Karaca, Yalçın. "Van Gevaş'taki Saint Etienne Manastırı (Nakaravank-Ağın) ve Gevaş Kıyı Şeridindeki Kiliseler Üzerine Bir Değerlendirme". *Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 1/31 (2016): 151-193.
- Karamağaralı, Beyhan. *Ahlat Mezar Taşları*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1992.
- Kılıç, Ali. "Van Gölü Çevresindeki Baldaken Tarzı Türbeler". *Van Gölü Çevresi Kültür Varlıkları Sempozyumu Bildirileri (Van, 1996)*. Yüzüncü Yıl Üniversitesi Van Gölü Çevresi Tarihi Eserleri ve Kültür Değerlerini Araştırma ve Uygulama Merkezi 19-34. Van: Yüzüncü Yıl Üniversitesi Yayınları, 1996.
- Kılıç, Orhan. "XVI-XVII. Yüzyıllarda Van Gölü Çevresinde Ermeni Varlığı ve Türk-Ermeni İlişkileri". Haz. Metin Hülagu, Gülbadi Alan ve diğerleri. *Hoşgörü Toplumunda Ermeniler*, 3/439-474. Kayseri: Erciyes Üniversitesi Yayınları, 2007.
- Kılıç, Orhan. *Doğu Şehadının Kilidi Van (16.-18. Yüzyıllar)*. Van: Van Büyükşehir Belediyesi Başkanlığı Yayınları, 2020.
- Laqueur Hans Peter. *Hüve'l Baki İstanbul'da Osmanlı Mezarlıkları ve Mezar Taşları*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1997.
- Mezarlık Alanında Yer Alan İkiz Kümbetler <http://wikimapia.org/34280198/%C4%B0kiz-K%C3%BCmbetler#/photo/6850156>. Erişim Tarihi: 05 Haziran 2021
- Öney, Gönül. *Beylikler Devri Mimarisi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1989.
- Öztürk, Şahabettin. "Eski Van Şehri'ndeki Türbe ve Kümbetler". *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* 13/73 (2020): 480-501.
- Pektaş, Kadir. *Bitlis Tarihî Mezarlıkları ve Mezar Taşları*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 2001.
- Talay, Aydın. *Bizim Eller Van*. Ankara: Van Belediyesi Kültür ve Sosyal İşler Müdürlüğü, 2017.
- Tarhan, M. Taner. "Van Kalesinin ve Eski Van Şehrinin Tarihi. Milli Park Projesi Üzerinde Ön Çalışmalar (1) Anıt Yapılar". 3. *Araştırma Sonuçları Toplantısı (20-24 Mayıs 1985)*. , 297-355. Ankara: ". Kültür ve Turizm Bakanlığı Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğü, 1985.
- Tuncer, Orhan Cezmi. *Anadolu Kümbetleri 3 (Beylikler ve Osmanlı Dönemi)*. Ankara: Adalet Yayınları, 1992.
- Uluçam, Abdüselam. *Ortaçağ ve Sonrasında Van Gölü Çevresi Mimarlığı I Van*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 2000a.
- Uluçam, Abdüselam. *Eski Erciş-Çelebibağı Mezarlığı ve Mezar Taşları*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2000b.
- Uluçam, Abdüselam. "Van Gölü Havzası'ndaki Tarihî Mezarlıklar ve Mezar Taşları", *Türkler Ansiklopedisi*. 8: 354- 365). Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002.
- Ünal, Rahmi Hüseyin. *Türk Döneminde Van*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1995.
- Yelen, Resul- Bekmez, Ayşegül. " Van Mollakâsım Köyü'nde Bulunan İslami Dönem Mezar Taşları". (TÜBA-KED) *Türkiye Bilimler Akademisi Kültür Envanteri* 0/22 (Şubat 2021): 93-110.

Çizim 1: Eski Van Şehir Mezarlık Alanı

(<http://cbs.van.bel.tr/imardurumu/imar.aspx?parselid=2332> Erişim Tarihi: 05.07.2021)

Fotoğraf 1: Eski Van Şehri Mezarlık Alanı, 1907. (<http://ovenk.com/van-cemetery-1907/>Erişim Tarihi: 05.07.2021)

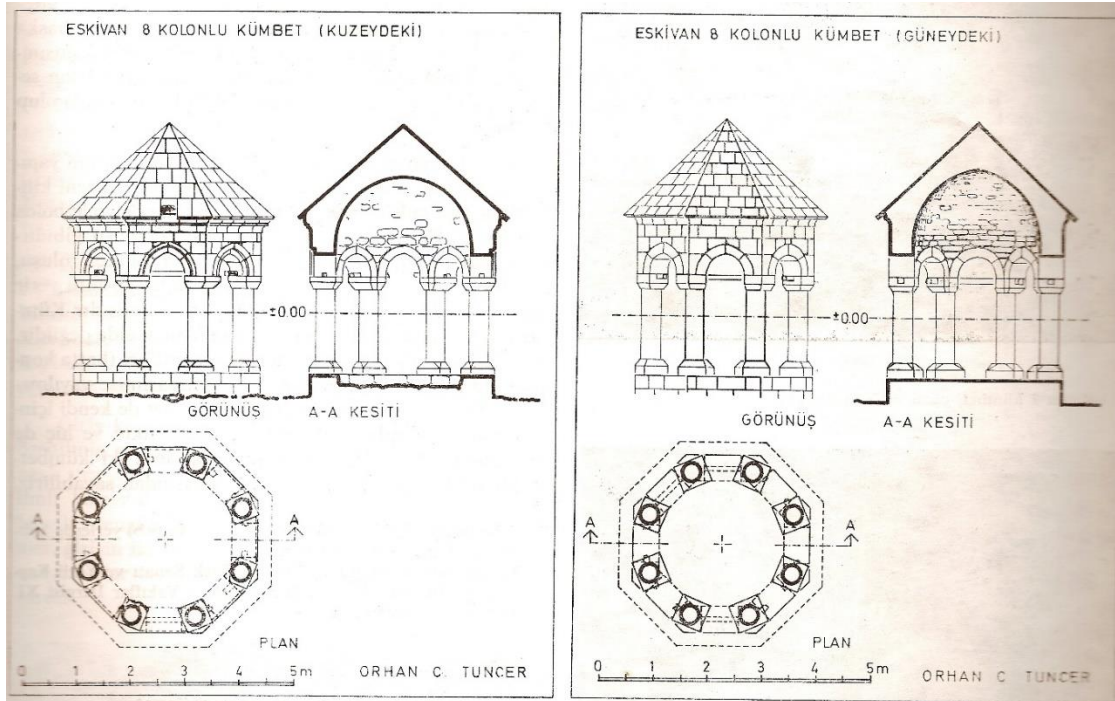
Fotoğraf 2: Eski Van Şehrinin Günümüzdeki Mezarlık Alanı

Fotoğraf 3: Mezarlık Alanında Yer Alan İkiz Kümbetler
(<http://wikimapia.org/34280198/%C4%B0kiz-K%C3%BCmbetler#/photo/6850156>
Erişim Tarihi: 05.06.2021)

Fotoğraf 4: İkiz Kümbetlerden Güneyde Yer Alan Kümbet

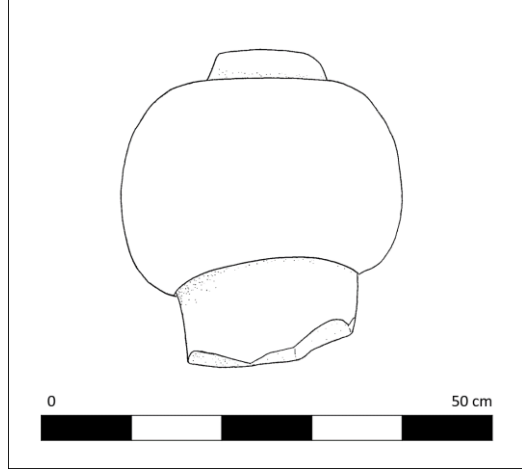
Çizim 2: İkiz Kümbetlerin Planı (O. C. Tuncer'den)

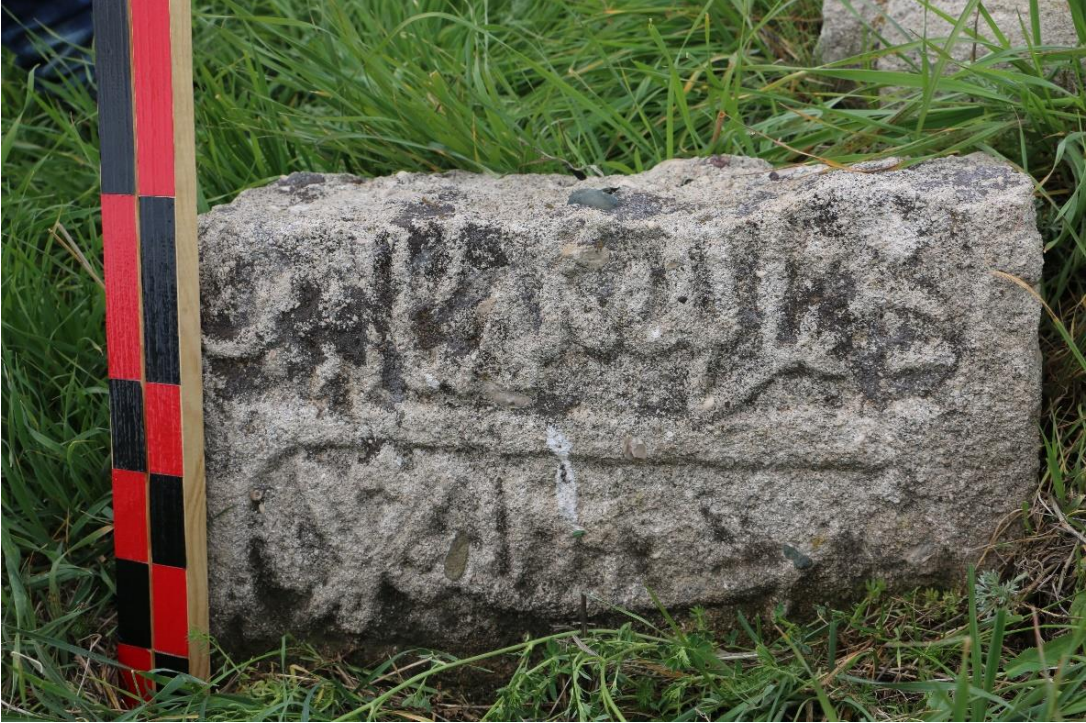
Fotoğraf 5: 1 No.lu Şahide

Fotoğraf 6/ Çizim 3: 2 No.lu Şahide

Fotoğraf 7/ Çizim 4: 2 No.lu Şahidenin Yanında Yer Alan Başlık

Fotoğraf 8: 3 No.lu Şahide

Fotoğraf 9: 4 No.lu Şahide

Fotoğraf 10: 5 No.lu Şahide

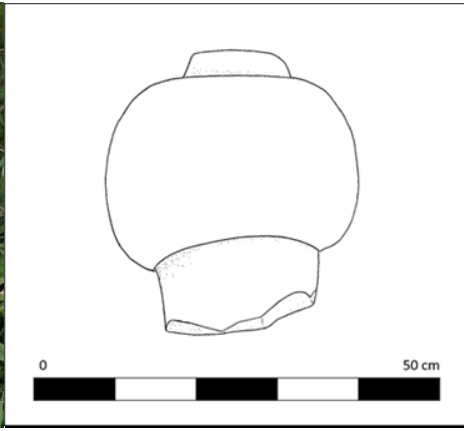
Fotoğraf 11: 6 No.lu Şahide

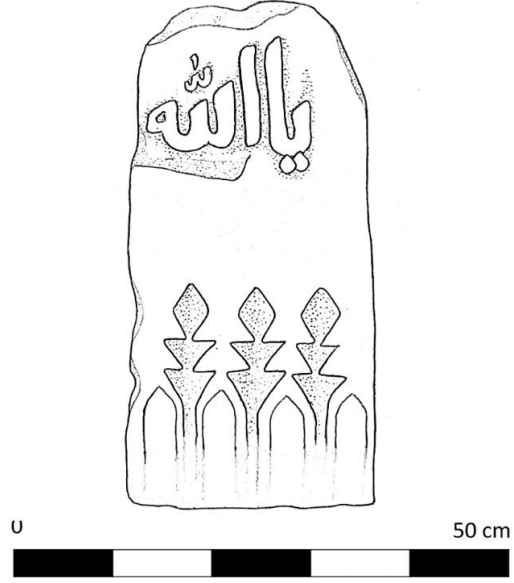
Fotoğraf 12: 7 No.lu Şahide

Fotoğraf 13/Çizim 5: 8 No.lu Şahide

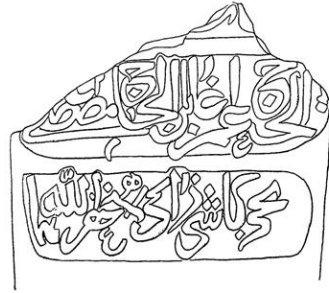
Fotoğraf 14/Çizim 6: 9 No.lu Şahide ve Yanında Yer Alan Başlık

Fotoğraf 15/Çizim 7: 10 No.lu Şahide

Fotoğraf 16: 11 No.lu Şahide

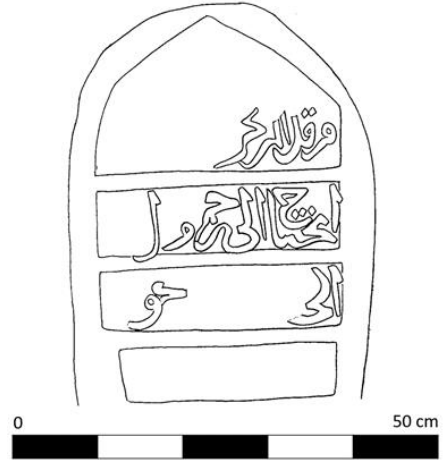
0 50 cm

Fotoğraf 17/Çizim 8: 12 No.lu Şahide

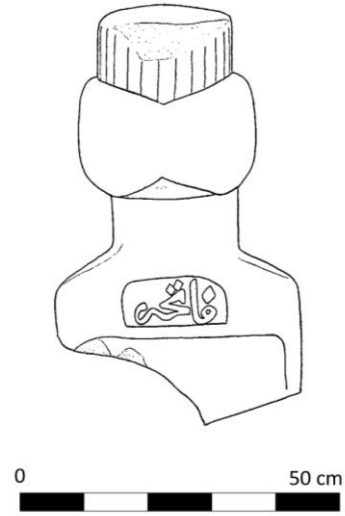

0 50 cm

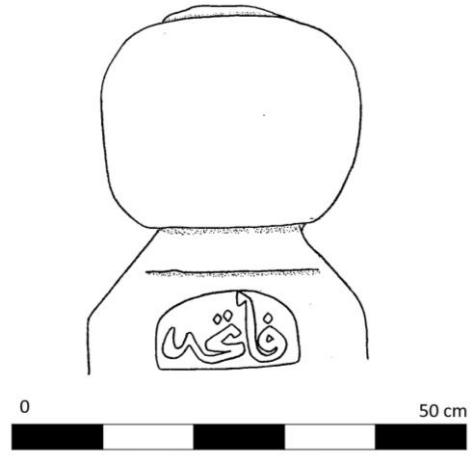
Fotoğraf 18/Çizim 9: 13 No.lu Şahide

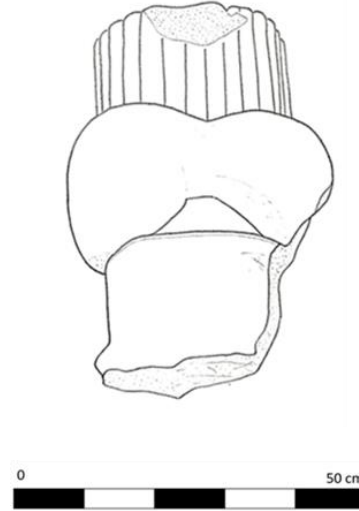
Fotoğraf 19/Çizim 10: 14 No.lu Şahide

Fotoğraf 20/Çizim 11: 15 No.lu Şahide

Fotoğraf 21/Çizim 12: 16 No.lu Şahide

Fotoğraf 22/Çizim 13: 16 No.lu Şahidenin Yanında Yer Alan Başlık

Fotoğraf 23: 17 No.lu Şahide

Fotoğraf 24: Tahrip Olan Sanduka ve Şahideler